

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Тринус Олена Володимирівна

**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ
ОЛЕКСАНДРА МУЗИЧЕНКА**

Методичні рекомендації

Житомир - 2012

УДК 37.018 (О.Ф. Музиченко)
Б Б К 74.03 (О.Ф. Музиченко)
Т 67

Рецензенти:

О.М. Семенов, доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу теорії та історії педагогічної майстерності Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

Л.О. Базиль, кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри педагогічної майстерності Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
(протокол № 11 від 22 листопада 2012 року).

Тринус О. В. Освітня діяльність Олександра Музиченка: метод, рек. / Олена Тринус. - Житомир, 2012. - 48 с.

У методичних рекомендаціях проаналізовано чинники формування педагогічних поглядів О. Музиченка, розглядається діяльність вченого як фундатора єдиної трудової школи в Україні

Методичні рекомендації націлені на вдосконалення теоретичного курсу "Історія педагогіки" в сучасних ВНЗ, можуть бути використані науковцями, які працюють над дисертаційними дослідженнями, вчителями загальноосвітніх шкіл для самовдосконалення професійного рівня педагогічної майстерності.

Вступ

Державною програмою "Вчитель" та іншими нормативними документами визначено, що соціальну відповідальність за рівень розвитку молодого покоління сьогодні покладено на вчителя. Виконання такої місії вимагає від нього високого рівня педагогічної майстерності, що передбачає: любов до дитини, професійні знання, вміння і навички, помножені на постійний пошук і творчість, відповідні етичні риси. Успішне розв'язання завдань, що ставить перед собою вчитель, можливе за умов глибокого осмислення ідей минулого, творчого застосування позитивного досвіду їх вирішення на різних етапах розвитку школи.

Вітчизняна педагогічна думка кінця ХІХ - початку ХХ століття, періоду, коли спостерігався один з найбільших сплесків творення національної педагогічної науки та школи, представлена цілою плеядою видатних педагогів, теоретиків і практиків освітньої галузі, серед яких чільне місце належить Олександрові Федоровичу Музиченку (1975-1937 рр.) - талановитій людині, професору педагогіки, дидакту, методисту, громадянському діячу. Звертаючись до працівників освіти, видатний педагог писав: "Український вчитель мусить мати до своїх рук всю ту зброю, що викувала всесвітня педагогічна думка, мусить використати весь досвід, що придбала людськість на своєму шляху до утворення нової школи й нової людини".

Новаторський доробок педагога полягає, зокрема, в обґрунтуванні засад єдиної трудової школи, запровадження активних методів навчання, комплексної системи навчання, складових професійної майстерності майбутнього вчителя-вихователя.

У методичних рекомендаціях проаналізовано чинники формування педагогічних поглядів О. Музиченка, розглядається діяльність вченого як фундатора єдиної трудової школи в Україні.

ISBN
© О.В. Тринус, 2012

Розділ 1

Формування педагогічних поглядів у Ніжинському історико-філологічному інституті князя О. Безбородька

О. Музиченко народився в старовинному містечку Станіслав Херсонського повіту Херсонської губернії, про що свідчить Свідок про народження, що було видане священниками Свято - Миколаївської церкви Херсонської єпархії: О. Музиченко "народився 8(21) серпня 1875 року від Федора Івановича Музиченка і його законної дружини Олександри Дмитрівни та був охрещений 21 лютого 1879 року" [4, арк.5]. Родина Музиченків належала до міської інтелігенції: батько був учителем зразкового Станіславського народного училища, мати працювала вчителькою початкової школи. Вони були відомими та шанованими людьми у містечку. Ф. Музиченко досягнув визначних успіхів у педагогічній діяльності та за сумлінну працю в народній освіті отримав звання "Особового Почесного Громадянина" м. Бердянська, де на той час мешкала родина [4, арк. 5-6]. Дитячі роки О. Музиченка, єдиного сина в сім'ї, пройшли в атмосфері родинного виховання, основою якого була релігія. З раннього дитинства батьки підтримували потяг сина до знань, розвиваючи в ньому риси допитливості, працелюбності, дисциплінованості, наполегливості й почуття відповідальності. Дотримання релігійних канонів визначило моральні цінності О. Музиченка - доброту, чесність, любов і повагу до людей, скромність. Поцінуючи релігійно-моральне середовище ще під час навчання у Бердянській гімназії юнак працював помічником церковного старости на добровільних засадах [4, арк. 6].

Батьки для О. Музиченка були великим авторитетом у всьому, в тому числі й у ставленні до нелегкої вчительської праці. Пізніше, у своїх науково-публіцистичних доробках учений поділиться з читачами найяскравішими спогадами зі свого дитинства. Це були: портрет видатного педагога М. Бунакова, що висів над робочим столом батьків та велика сімейна бібліотека, де належне місце посідали літературні твори та праці відомих педагогів. Ще з дитинства хлопець мріяв стати таким, як його батьки, а прагнення до педагогічної діяльності було основоположним у виборі майбутньої професії [31, с. 70].

Середню освіту О. Музиченко здобував, навчаючись з 1887 р. до 1895 р. в Бердичівській гімназії (в тому числі один рік у восьмому педагогічному класі). По закінченні повного гімназійного курсу отримав золоту медаль, причому, постійно, при переході в наступний клас, мав відмінні результати.

Здібність до вивчення мов, особистісні риси, нахил до педагогічної діяльності, рекомендації щодо навчання з боку викладачів і батьків визначили вибір для отримання вищої освіти - Санкт-Петербурзький історико-філологічний інститут. Але стан здоров'я О. Музиченка (у нього були хворі легені) не дозволив до кінця здійснити задумане. Так, восени 1896 року він став студентом Ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька.

Ніжинський історико-філологічний інститут князя О. Безбородька був другим (після Санкт-Петербурзького закладу) вищим педагогічним закладом загальнодержавного значення. Всі чотири роки навчання студенти знаходилися на повному державному забезпеченні. Інститут здійснював підготовку викладачів класичних мов, російської словесності та історії для середніх навчальних закладів. Навчальний процес тут поділявся на два ступеня: на першому і другому курсах (перший ступінь) здійснювалася загальна підготовка, а на третьому і четвертому курсах (вищий ступінь навчання) - спеціальна. Профілювання підготовки спеціалістів відбувалося на другому ступені - студенти за бажанням могли вступати на класичне (для підготовки викладачів давньогрецької та латинської мов), історичне (для підготовки викладачів історії), словесне (для підготовки викладачів сучасних мов і літератури) відділення [45, с. 77]. О. Музиченко після закінчення другого курсу Інституту виявив бажання вступати на словесне відділення, яке блискуче закінчив у 1900 році [5, арк. 1; 8, арк. 35].

Система підготовки майбутніх викладачів-словесників у Ніжинській вищій школі включала в себе наукову та загальнопедагогічну підготовку, що здійснювалася в єдності теоретичного і практичного компонентів. Студентам викладалися такі дисципліни: 1) закон Божий; 2) філософія (логіка, психологія, історія філософії); 3) педагогіка і дидактика; 4) грецька словесність (грецька мова і тлумачення текстів, історія грецької літератури і грецьких стародавніх пам'яток); 5) римська словесність (латинська мова і тлумачення текстів, історія римської літератури і римської

старовини); 6) російська словесність (історія старослов'янської і російської мов та літератур, деякі слов'янські мови); 7) французька і німецька мови. Навчальний план інституту був близький до планів класичних університетів, але в ньому були відсутні окремі предмети, що викладалися в цих університетах [45, с. 76-77]. У відповіді керівництва інституту на лист Міністерства Народної Освіти від 28 серпня 1898 року щодо необхідності наближення організації навчально-виховного процесу інституту до університетської були чітко сформульовані переваги підготовки вчителів-практиків саме в історико-філологічних інститутах: 1) використання історико-філологічних предметів при підготовці спеціалістів для державної служби (студенти були зобов'язані відслужити 6 років у державних навчальних закладах за призначенням); 2) інтернатний тип організації побутового життя студентів, що давала можливість контролю за ними; 3) невеликий контингент інтернату (до 100 осіб); 4) можливість студентів більше часу спілкуватися з професорсько-викладацьким складом інституту у позааудиторний час; 5) щоденна робота в бібліотеці (в тому числі під керівництвом викладачів) у спеціальних "читальнях" для студентів [7, арк. 92].

Слід зауважити, що з часу заснування Ніжинської вищої школи тут працювали вчені, знані не лише на теренах царської Росії, але і за її межами. Це - блискуча плеяда талановитих педагогів, більшість з яких започаткувала власні наукові школи. Професорсько-викладацький склад особливого значення надавав розвитку основ педагогічної майстерності майбутніх учителів. Їхній науково-педагогічний досвід створював таку атмосферу в студентському середовищі, яка дозволяла майбутнім спеціалістам освітньої галузі одержати міцні знання і практичні вміння, необхідні для подальшої роботи з дітьми [29, с. 162]. Під час навчання О. Музиченка його викладачами були такі видатні доценти і професори як М. Бережков, Ф. Гельбе, А. Добіаш, С. Жданов, В. Качановський, Г. Малеванський, М. Сперанський, І. Турцевич, А. Фогель та інші. Характерною рисою цих науковців була ґрунтовна фахова підготовка, що передбачала обов'язкове стажування в кращих навчальних закладах Європи, знання декількох іноземних мов. Це, у свою чергу, гарантувало їм відчуття свободи, розкнутості, причетності до світового наукового процесу. Л. Гранатович, досліджуючи історію ніжинського вузу визначає: "Ці люди були "останніми з могікан"

російської інтелігенції, генерації різночинно-дворянського походження, яка була приречена на загибель разом із своєю епохою" [20, с. 3-5].

Великий вплив на О. Музиченка мав М. Сперанський - відомий філолог-славіст, етнограф, фольклорист, ординарний професор (з 1921 року - дійсний член Російської Академії наук). В Ніжині він викладав історію російської словесності. Важливим аспектом фахової підготовки майбутніх вчителів М. Сперанський вважав систему наукової підготовки, яку для майбутніх вчителів-словесників побудував таким чином: 1) відвідування студентами лекцій; 2) участь у семінарських заняттях, що склалися із аудиторної роботи (2 год. на тиждень); домашньої роботи студентів (читання оригінальних текстів - однієї книги на півріччя, підготовки рефератів), для якої виділявся один вільний від лекцій день, причому під час написання реферату професор пропонував керуватися його власним "Зверненням до майбутнього вчителя-філолога": "Пиши, але пишучи пам'ятай, що ти не тільки навчаєшся, але й навчаєш; пиши тільки про те, що знаєш, а знати - значить опрацювати, насамперед, першоджерело"; 3) проведення контрольної форми роботи у формі репетицій (співбесід) зі студентами вдома у професора щодо домашнього читання; 4) виділення додаткового часу для роботи (за проханням викладача); 5) приватні заняття зі студентами, що передбачали роботу в фундаментальній бібліотеці Інституту під керівництвом викладача, а саме: систематизацію та складання бібліографічних описів рукописів бібліотеки по 2 год. на тиждень за бажанням студентів (архівні матеріали свідчать, що студентами під керівництвом М. Сперанського було опрацьовано майже половину рукописів бібліотеки); 6) керування кандидатськими роботами студентів [6, арк. 24-26]. Творча робоча атмосфера, що була створена в інституті, сприяла успішному вивченню важливих наукових проблем, формуючи у студентів такі професійно важливі риси як інтерес до наукової діяльності, захопленість дослідницькою роботою, ерудицію тощо. Знайомство з принципами та методами наукової роботи дозволило О. Музиченку в своїй подальшій діяльності застосовувати досить потужно отримані знання та вміння, а особливо в творчій теоретико-практичній роботі над дослідженням різноманітних проблем педагогічної галузі, актуальних для того часу.

У 1899-1900 навчальному році історію російської словесності в інституті викладав Ф. Гельбке, директор Ніжинської вищої школи, доктор філософії. За спогадами вихованців, які наводить у своїх дослідженнях Г. Самойленко, Ф. Гельбке вирізнявся відкритістю, доступністю, довірливістю у спілкуванні [45, с. 97]. Добрі стосунки склалися у нього і з талановитим студентом О. Музиченком. У своєму відзиві про О. Музиченка керівник зауважував, що той "виділявся серед товаришів не тільки старанністю та чудовими успіхами в науці, але й виявляв любов і винятковий інтерес до педагогіки" [11, арк. 2].

Цікавою була методика проведення семінарських занять (семінаріїв), розроблена Ф. Гельбке, що розглядалася ним як необхідна умова професійної підготовки майбутніх учителів-практиків. Він вважав, що важливим чинником розвитку педагогічної майстерності майбутнього педагога є робота над удосконаленням особистості майбутнього вчителя, зокрема, заняття самоосвітою, яку вчений визначав як самостійний спосіб отримання знань, що захищатиме особистість від інтелектуального зубожіння. Важливим засобом набуття студентами навичок самоосвіти він вважав "семінарії". Ф. Гельбке наголошував, що студенти не повинні обмежуватися тільки слуханням лекцій, але й готувати дослідні роботи, залучаючись до творчого пошуку. Це виробить у них потребу в пізнавальній діяльності та стане шляхом удосконалення професійних якостей. Студенти молодших курсів мали обов'язково писати твори на нескладні теми, старших - реферати, курсові, кандидатські. Важливо, щоб публічно проходило обговорення студентських робіт на семінарських заняттях і обов'язково - за визначеним сценарієм: доповідь автора; виступи опонентів з числа студентів, які заздалегідь знайомилися з роботою; дискусія автора з професором та однокурсниками. Ф. Гельбке писав, що потреба у самовдосконаленні більш за все здатна захистити студентів від самовпевненості в тому, що навчальний заклад забезпечує абсолютно всім, що необхідно для вчительської служби. Звертаючись до студентів він наголошував: "Погано, коли Ви дякуєте мені за те, що я Вас "навчив усьому". Куди краще було б для мене, якщо б Ви сказали, що я Вас нічому не навчив, і що Вам самим доведеться ще багато чому навчитися... Поганий той учитель давніх мов, словесності чи історії, який би не випробував себе на наукових

диспутах під керівництвом професора в галузі цих предметів, а вислухав лише лекції" [7, арк. 4].

Отже, формування особистості педагога-практика в Ніжинському історико-філологічному інституті князя О. Безбородька без спеціальної наукової підготовки унеможливлювалося. Професорсько-викладацький склад намагався здійснити достатню ґрунтовну фахову підготовку майбутніх вчителів, вважаючи найважливішим чинником їхнього професіоналізму ґрунтовне знання предмету викладання.

Педагогічна підготовка студентів Ніжинської вищої школи включала в себе не лише викладання теоретичних дисциплін, але й педагогічну практику в гімназійній установі. У кінці 80-х - на початку 90-х рр. теоретичний блок загально-педагогічної підготовки включав такі дисципліни: "Історія педагогіки" (для студентів ПІ-ГУ курсів, 2 год. на тиждень); "Педагогіка і дидактика" (зведені лекції для студентів ПІ та ІV курсів, 2 год. на тиждень); "Гімназійна педагогіка" (зведені лекції для студентів ПІІ та ІV курсів, 2 год. на тиждень).

На початку ХХ століття в Ніжинському ВНЗ назріла об'єктивна необхідність удосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, основним напрямом якої була педагогізація навчально-виховного процесу наступними засобами: збільшення кількісної та якісної основ лекційних курсів з педагогічних дисциплін, оптимальне поєднання академічної, теоретико-педагогічної та практичної підготовки студентів з метою формування у майбутніх учителів комплексу професійних якостей: знання навчального предмету, дидактики, психології, володіння методикою викладання, готовності постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність. Реалізація цих ідей потребувала, відповідно, укріплення професорсько-викладацького персоналу інституту, про що неодноразово наголошувалося у звітах Конференції Ніжинського вищого навчального закладу. Перешкодою цьому була нестача викладачів з педагогічною освітою, причому ця тенденція стала притаманною для всіх педагогічних навчальних закладів України. Це, в свою чергу, послугувало поштовхом для визначення змісту подальшої професійної діяльності О. Музиченка - вдосконалення теоретичної та практичної педагогічної підготовки через знайомство з інноваційними ідеями зарубіжних педагогів.

Важливою складовою системи професійної підготовки майбутніх учителів у Ніжинському історико-філологічному інституті князя О. Безбородька була педагогічна практика студентів. Вважалося, для того, аби майбутній учитель був готовий до професійної діяльності, його треба якомога раніше ознайомити із сутністю педагогічного процесу в середніх навчальних закладах, його закономірностями та особливостями (пропедевтична педагогічна практика), та включити в безпосередню педагогічну роботу (активна педагогічна практика). Рівень готовності майбутнього вчителя до роботи в навчальних закладах виявлявся в наявності у нього системи фахових знань та здатності використовувати їх на практиці, формуванні у студентів цілісного професійного мислення, вироблення педагогічних умінь і навичок. Педагогічну практику (проведення пробних уроків) студенти-ніжинці проходили один раз на IV курсі навчання з початку жовтня до середини грудня. Для її організації і проведення при інституті діяла гімназія, що, за визначенням О. Музиченка є "дослідним полем педагогів-початківців" [19, арк. 7-7зв.]. Система партнерських відносин вищого навчального закладу та гімназії забезпечувала основи практичної підготовки майбутніх учителів, зміст якої складали: 1) ознайомлення з принципами побудови навчально-виховного процесу гімназії; 2) відвідування студентами уроків наставників-керівників у позалекційні години впродовж восьми-дев'яти тижнів з початку навчального року (академічний рік у Ніжинському історико-філологічному інституті князя О. Безбородька тривав з 16 серпня до 15 липня), обговорення з наставником-керівником конспекту хоча б одного відвіданого уроку (не менш ніж чотири бесіди); 3) підготовка студентів до проведення пробного уроку: загальна бесіда щодо навчальних планів і програм; індивідуальна бесіда з кожним студентом щодо доцільності використання дидактичних і методичних положень; затвердження плану-конспекту пробного уроку наставником-керівником; 4) проведення шести пробних уроків (згідно заздалегідь складеному розкладу) у гімназії при інституті під наглядом наставників і в присутності директора, інспектора, викладачів та товаришів-студентів; 5) обговорення проведених студентами за тиждень уроків у неділю вдома у наставника-керівника; 6) підсумкові конференції, що мали за мету здійснення аналізу пробних уроків (по одному з кожної групи предметів) у

присутності директора, наставника, професорів та студентів інституту [10, стор. 26-30].

Аналіз архівних джерел свідчить про досить належну організацію процесу практичної підготовки студентів, запорукою якої була діяльність досвідчених наставників-керівників. Зокрема, професор А. Добіаш керував пробними уроками з грецької мови. Він акцентував увагу на реалізації завдань, пов'язаних з навчанням студентів основам теорії та методики обраного предмету, застосуванні прийомів педагогічної взаємодії, формування у них навичок педагогічної техніки. У письмовому звіті до Конференції Інституту викладач наголошував на важливості проведення пропедевтичної роботи зі студентами, невід'ємною складовою якої вважав "орієнтувальний" характер вказівок щодо плану та етапів проведення уроку під час настановних зустрічей зі студентами. Викладач був переконаний, що "не можна заважати самостійності студента, а слід звертати увагу тільки на те, що ним не було передбачено" [10, арк. 28]. Важливою умовою роботи студентів-практикантів А. Добіаш вважав ґрунтовний аналіз як позитивних, так і слабких сторін уже проведених уроків щодо дидактичних і методичних вимог, конкретних елементів спілкування з учнями за наступним алгоритмом: а) чітке визначення мети і завдань уроку; б) вибір найбільш раціональних методів викладання навчального матеріалу; в) дотримання дидактичних принципів та правил на всіх етапах уроку; г) ефективне використання педагогічних засобів для забезпечення активізації пізнавальної діяльності, виникнення інтересу до навчання, активного сприймання навчального матеріалу учнями з різними типами пам'яті і розумової діяльності; д) забезпечення умов для взаєморозуміння між учителем і учнями; е) вміння керувати своєю зовнішньою поведінкою (мімікою, дикцією, гучністю мовлення, рухами тощо) [10, арк. 26-35].

Аналіз екзаменаційних відомостей, звіти наставників-керівників про результати педагогічної практики студентів дозволяють зробити висновок, що О. Музиченко, маючи природні здібності і задатки до вчительської професії, а також підтримку викладачів інституту, ще студентом показував високий рівень професійної компетентності. Як правило, враження викладачів щодо пробних уроків студента О. Музиченка розміщувалися на початку рапортів Конференції інституту, що свідчило про визнання його

одним з найкращих студентів-практикантів вищого навчального закладу. Так, в одному із звітів про практику йшлося: "Студент О. Музиченко відзначився старанністю та результативністю відповідей у вправах зі стародавніх мов", "... пробні уроки О. Музиченка в гімназії були найбільш вдалі тому, що до їх підготовки та проведення він ставився із належною старанністю й цікавістю, не жалюючи на це ні часу, ні праці. Теоретична частина пробних уроків студента супроводжувалася практичними вправами, був підготовлений письмовий план-конспект уроку, що свідчило про ясне розуміння завдання, вдумливість й серйозність практиканта" (наставник-керівник, професор А. Добіаш), "Пробний урок з латинської мови був проведений студентом О. Музиченком методично вірно, ґрунтовно, жваво та цікаво; тон і поведження з учнями були вищою мірою приємні" (наставник-керівник, викладач О. Абрамов), "Уроки з російської словесності О. Музиченка були ретельно обмірковані та виконані з великою жвавистю; він завжди турбувався про зручність та ясність викладу навчального матеріалу учням" (наставник-керівник, викладач І. Михайлов) [10, арк. 35, 38, 41-42].

Працівники інституту намагалися допомогти студентам опанувати основи педагогічної майстерності для продуктивного початку вчительської діяльності, створивши дієву систему їхньої практичної підготовки. Відповідальність дирекції та викладачів інституту за долю своїх вихованців підтверджується тим фактом, що Конференція ШФІ неодноразово зверталася з пропозицією до Попечителя Київського навчального округу про те, аби педагогічна освіта вважалася повною тільки після перевірки готовності до педагогічної діяльності під час післядипломної викладацької служби студентів на базі середнього навчального закладу впродовж одного року (варто зауважити, що в сучасних умовах реформування педагогічної освіти висувається теза про запровадження педагогічної інтернатури, а як видно із архівних джерел - ця практика достатньо потужно була апробована та впроваджена в Ніжинському історико-філологічному інституті князя О. Безбородька) [7, арк. 92].

Науково-педагогічна підготовка, рівень професійних умінь і навичок, інтерес до роботи вчителем дозволили О. Музиченку виявити високий рівень педагогічного професіоналізму вже на посаді викладача російської мови, словесності, історії та логіки Четвертої

чоловічої гімназії (м. Одеса), куди він був призначений після закінчення Ніжинського вищого педагогічного закладу (протокол № 10 від 30.05.1900 р. засідання Конференції ШФІ; наказ від 18.07.1900 р. Г. Міністра Народної Освіти) [8, арк. 35; 4, арк. 30]. Формулярний список про службу О. Музиченка містить відомості про отримані ним подяки, нагороди, громадянські чини, що, в свою чергу, підтверджують високу майстерність і професійну компетентність Олександра Федоровича в педагогічній професії, працездатність та відповідальність у виконанні покладених на нього обов'язків навчання та виховання підростаючого покоління. Серед визначних досягнень ученого-педагога слід виокремити такі:

- "Щирі подяки" Попечителя Одеського Навчального Округу за акуратне виконання викладацьких обов'язків, які О. Музиченко отримував кожен рік роботи в Одеській Четвертій гімназії [14, арк. 2-2зв];

- громадянські чини: "Колезький Асесор" (VII клас "Табеля про ранги"), отриманий 26.11.1904 р.; "Надвірний Радник" (УГП клас "Табеля про ранги") - 05.05.1906 р.; "Колезький Радник" (XI клас "Табеля про ранги" від 01.06. 1910 р.). Необхідною умовою отримання чинів та нагород була: наявність вченої ступені доктора наук або вченого звання професора; але головне - незаплямована репутація людини, так звана, "громадянська честь";

- орден Святого Станіслава III ступеня (27.11.1905 р.), що в мирний час вручався за тривалу бездоганну службу та службову старанність;

- Імператорський Орден Святої Анни III ступеня "за бездоганну вчительську службу" (01. 01.1912 р.) [14, арк. 72];

- медаль в пам'ять 300-річного царювання дома Романових з правом носіння на грудях (07.01.1915 р.) [22, арк. 5].

Починаючи із січня 1904 року, розпочалася офіційна науково-педагогічна діяльність викладача О. Музиченка, коли за пропозицією товариша Міністра народної освіти він був прикріплений до Імператорського Новоросійського (Одеського) університету для отримання звання магістра та підготовки до професорського звання з педагогіки. Дослідження педагогічних і психологічних проблем завжди цікавили Олександра Федоровича. Необхідність ознайомлення з досягненнями педагогічної та психологічної науки педагог гостро відчув, працюючи в гімназії та маючи навчальне

навантаження в усіх класах (в тому числі - педагогічних). Він вважав, що вчитель-професіонал повинен досконало знати психологію дитини у відповідності з її фізіологічними особливостями. Науковим керівником О. Музиченка був професор філософії М. Ланге - автор фундаментальних праць з психології, засновник першої в Росії лабораторії експериментальної психології, керівник Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті. Психолого-педагогічні погляди видатного науковця значною мірою вплинули на становлення О. Музиченка як науковця. За рекомендацією професора він став членом Педагогічного відділу Історико-філологічного товариства. Причому, перше коротке наукове повідомлення молодого викладача одеської гімназії О. Музиченка з'явилося у "Звіті про діяльність товариств при Новоросійському університеті" ще в 1902 році. Професор М. Ланге найкращим чином відзивався про працьовитість і старанність свого учня. Він писав: "Вважаю діяльність О. Музиченка цілком вірною та такою, що у вищому ступені заслуговує підтримки та заохочення" [11, арк. 22].

Про науково-педагогічний талант О. Музиченка наголошував ректор університету О. Деревецький. Він був особисто знайомий з Олександром Федоровичем і залишив свої враження про обдарованого викладача: "О.Ф. Музиченко - вроджений і, при тому, видатний педагог, який вносить у справу виховання юнацтва не тільки глибокий теоретичний інтерес, що спонукає його вивчати педагогічну літературу, займатися психологією й філософією, методично збирати та записувати свої спостереження, але й те душевне тепло, щиросердечність і безпосередність, той ентузіазм, ті особові властивості високої гуманності, простоти, невимушеності й такту, без яких неможливо опанувати довірою дітей, наблизити їх до себе, здобути їхню любов і придбати над ними моральний вплив. Я не зустрічав людини, яка у такій би мірі користувалася незаперечним авторитетом в очах своїх учнів і, не звертаючись до яких-небудь заходів моральної строгості, вміла спрямовувати їхню волю. Вони позитивно благоговіють перед ним, бо він у їхніх очах - ідеал чесності, шляхетності, моральної чистоти... Пан Музиченко поєднує нездоланне прагнення до самовдосконалення, до роботи над самим собою та гарячу любов до науки" [11, арк. 3-7]. Визнаючи О. Музиченка яскравою особистістю, яка прагне досягнути вершин майстерності вчительської професії, професор О. Деревецький

вважав за необхідне знайти будь-яку можливість, аби поповнити й оновити теоретичні та практичні знання молодого вчителя. Він цілком підтримував його прагнення до вивчення особливостей теорії виховання та навчання в трактуванні зарубіжних педагогів, обґрунтування ними сутності елементів педагогічної майстерності. "Упустити таку людину та не дати йому можливості здійснити свої наукові прагнення було б непрощеним гріхом", - писав вчений [11, арк. 7].

Специфічною особливістю підготовки майбутніх учителів у Ніжинському історико-філологічному інституті князя О. Безбородька була можливість для найкращих студентів проходити стажування за кордоном як під час навчання, так і через рік після отримання диплома про освіту (згідно з § 45 Статуту інституту). Студент О. Музиченко, який зарекомендував себе творчою, професійно зрілою особистістю, систематично виявляв бажання займатися наукою у провідних закордонних педагогів та отримував на це дозволи керівництва інституту. Процес набуття практичного й наукового досвіду за кордоном здійснювався для О. Музиченка в декілька етапів:

1. 1901 р. - стажування в Лейпцігському університеті на кафедрі доктора педагогіки Г. Шиллера з метою "поповнення педагогічної освіти". У звіті про закордонне навчання повідомлялося, що студент О. Музиченко прослухав лекції професора В. Вундта з психології, причому, отримавши можливість ознайомлення з його лабораторними дослідженнями; професора Г. Фолькельта з історії педагогіки; професора М. Ланге зі шкільної гігієни. Крім того стажистам надавалася можливість ознайомлення з різними типами навчальних закладів м. Лейпціга, діяльністю педагогічної семінарії тощо [11, арк. 8-8зв; 13, арк. 2-2зв].

2. 1906 - 1908 рр. - стажування в Ієнському університеті на кафедрі професора В. Рейна - одного з найбільш визначних послідовників Й. Гербарта з метою вивчення педагогіки для викладання в українських навчальних закладах, де ця дисципліна була складовою навчального плану. Слід зазначити, що на початку ХХ століття загальнопедагогічна підготовка майбутніх учителів була тісно пов'язана з діяльністю кафедри педагогіки - найважливішого на той час структурного підрозділу історико-філологічного інституту. Керівництво навчального закладу було зацікавлено в підготовці

науково-педагогічних кадрів для даної кафедри. Кращою для цього була визнана кандидатура бувшого вихованця - О. Музиченка. При цьому наголошувалося, що молодий педагог принесе користь не лише Ніжинському вищому навчальному закладу, але й справі української педагогіки в цілому [11, арк. 15].

О. Музиченко вважав, що вчитель у професійній діяльності повинен керуватися такими особистісними рисами як відданість педагогічній справі, безкорисливе прагнення до сподвижництва на благо своєї держави. Саме в Німеччині Олександр Федорович показав зразок альтруїстичного ставлення до педагогічної діяльності, самостійно матеріально утримуючи перші місяці перебування за кордоном себе та членів своєї родини, що залишилися на батьківщині. Не зважаючи на особисті перепони (у сім'ї Музиченків підросло двоє малолітніх синів), педагог прагнув до самоосвіти, саморозвитку й професійного зростання. Лише з 1907 року О. Музиченко отримав статус професорського стипендіата Імператорського Новоросійського університету з утриманням у розмірі 1500 руб. на рік. Ним була докладно розроблена програма стажування, в якій найважливіше місце відводилося навчанню основам педагогічної майстерності у кращих педагогів Німеччини, а саме:

- теоретичній підготовці з метою отримання бездоганних знань з психолого-педагогічних дисциплін. Особлива увага приділялася вивченню новітніх положень загальної та експериментальної психології. На думку О. Музиченка, "наукам, що надають праці вчителя великий інтерес і дають можливість ознайомитися з об'єктами, з якими оперує педагог, душевним життям дитини" [11, арк. 8];

- практичній підготовці, що передбачала вивчення кращих способів викладання предмету, методів та прийомів впливу на вихованців, прийомів розв'язання ситуативних педагогічних задач, обґрунтованих у різних авторських педагогічних системах, що здійснювалися у практичній педагогічній семінарії В. Рейна, де стажувалися вчителі зі Швеції, Румунії, Греції, Туреччини, Англії, Америки, літніх педагогічних школах для німецьких учителів тощо;

- ознайомленні з системою підготовки вчительських кадрів (відвідування університетів, середніх навчальних педагогічних закладів, педагогічних семінарій);

- удосконаленні німецької мови - необхідного інструменту для самостійної роботи над підвищенням рівня знань вчителя;

- ознайомлення з фаховою літературою щодо проблем становлення особистості вчителя, складових його педагогічної майстерності.

У Звіті про стажування в Ієнському університеті О. Музиченко робить висновок про визначальну роль у формуванні його педагогічних поглядів щодо становлення особистості вчителя, його професійно важливих особистісних рис, насамперед, спілкування з В. Рейном, Р. Ейкеном, опрацювання наукових досліджень И. Гербарта, Й. Песталоцці, Я. Коменського, Т. Циглера, Ф. Паульсена, змісту педагогічних журналів та газет (усього - 44 найменувань), частину яких було привезено в Україну. "Мені здається, що я вирів відразу на кілька років, є час подумати й такого часу вже ніколи не буде", - писав педагог [11, арк. 20].

3. 1910 р. - закордонне відрядження, вже як викладача Ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька та гімназії при ньому, (за власні кошти) з метою вивчення та популяризації новітніх напрямів й методів вивчення рідної мови, пов'язаних з іменами Ф. Гансберга (м. Бремен), Е. Лінда та інших представників "педагогіки особистості", які особливого значення надавали опрацюванню методики навчання дітей прийомам розумової праці, вмінню спостерігати, вести бесіду, переказувати зміст прочитаного, самостійно готувати доповіді тощо; філософської пропедевтики; експонатів шкільних музеїв, що стосувалися навчальних посібників для вивчення рідної мови, та кращих зразків учнівських творів [14, арк. 52, 57, 60]. Слід відзначити, що ініціатором закордонних відряджень був сам О. Музиченко, бо усвідомлював велике значення власної освіченості, обізнаності з передовими ідеями в галузі виховання і навчання - важливих професійних рис учителя-майстра.

Олександр Федорович багато зробив для поліпшення підготовки вчительських кадрів у рідному Ніжинському історико-філологічному інституті князя О. Безбородька, куди був запрошений керівництвом навчального закладу на посаду викладача педагогіки та психології після повернення з-за кордону. Вченого включено до штату Інституту з 15.07.1908 р. із найвищим розміром оплати лекцій (200 руб. за год.). Поєднуючи європейську педагогічну підготовку,

любов до викладацької діяльності та велику відповідальність щодо справи підготовки майбутніх вчителів, свою реформаторську діяльність в Ніжині впродовж 1908-1910 рр. О. Музиченко здійснював за такими напрямками:

1. Теоретична професійно-педагогічна підготовка студентів: а) розроблено курс "Психологія пізнавальних процесів" для студентів I-II курсів (2 год. на тиждень), в якому, зокрема, висвітлювалися питання стосовно психології мовлення - однієї з найважливіших ознак психіки людини і здатності володіти словом, мовою, мовленням; психології почуттів; основ психотехніки - розуміння майбутнім педагогом власного психічного стану, вміння керувати собою, здатність до "бачення" внутрішнього стану вихованців і адекватного впливу на них; б) розроблено авторський навчальний курс "Історія педагогічних ідей" для студентів I-II курсів (2 год. на тиждень), в якому здійснювався аналіз теоретико-педагогічних поглядів Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталлоцці, Е. Канта, Й. Гербарта та інших, систематизовано знання про історію та практику шкільної справи в Німеччині XIX століття; в) розроблено курс "Загальна дидактика" для студентів III курсу (1 год. на тиждень) з практичними семінарськими заняттями з педології (1 год. на тиждень), що передбачав ознайомлення з "Таблицями щодо дослідження індивідуальних особливостей дитини", розробленими О. Нечаєвим, у яких комплексно, на основі сукупності психофізіологічних, анатомічних, психологічних і соціологічних вимірів визначалися особливості поведінки дитини з метою діагностики її розвитку; г) розроблено курс "Організація освіти в Західній Європі" для студентів III-IV курсів (2 год. на тиждень), метою якого стало ознайомлення майбутніх учителів з діяльністю чоловічих та жіночих шкіл, особливостями підготовки вчителів у Німеччині [15, арк. 25-26; 16, арк. 2-23в; 17, арк. 7; 18, арк. 28-29];

2. Методична підготовка студентів: а) запроваджено нову обов'язкову форму роботи для студентів-третьоккурсників - підготовку творів з педагогічної тематики, яку вони обирали самостійно; б) організовано допоміжні позааудиторні заняття для студентів усіх відділень, на яких опрацьовувалися новітні шкільні підручники та посібники [15, арк. 26];

3. Практична професійно-педагогічна підготовка студентів: а) за рахунок раціонального розподілення теоретичних педагогічних

дисциплін запропоновано збільшити кількість обов'язкових пробних уроків студентів IV курсу із шести до десяти. О. Музиченко вважав, що лише за допомогою педагогічної практики можна визначити ступінь комунікативних умінь студентів, його готовність здійснювати на високому професійному рівні педагогічну дію. Як керівник-наставник Олександр Федорович акцентував увагу студентів на здатності спілкуватися з дітьми, володіти класом, вважаючи педагогічний такт найважливішою складовою професійної майстерності вчителя та наслідком його творчої діяльності; б) під час відсутності викладачів гімназії вважав за потрібне доручати виконання їхніх обов'язків кращим студентам-практикантам [17, арк.

4. Науково-педагогічна підготовка студентів. О. Музиченко був ініціатором (разом зі своїм другом - викладачем П. Заблоцьким) створення Педагогічного відділу Історико-філологічного товариства ШФІ. Метою його діяльності стала "розробка педагогічних і дидактичних питань та сприяння особам, які присвятили себе педагогічній діяльності", а основними формами - проведення закритих і публічних засідань, публічних читань, публікування теоретичних досліджень в науковому виданні "Известия Историко-филологического института кн. Безбородько в Нежине" [12, арк. 13]. Доцент О. Музиченко як заступник Голови Історико-філологічного товариства професора П. Тихомирова неодноразово виконував функції головуєчого на засіданнях Педагогічного відділу, спрямовуючи наукову дискусію в русло конкретної допомоги майбутнім учителям щодо вироблення провідних професійних умінь і навичок, вміння впливати на почуття учнів, володіння способами і прийомами педагогічного впливу тощо [12, арк. 16]. Підвищенню рівня загальнопедагогічної підготовки студентів-ніжинців сприяли також науково-педагогічні праці О. Музиченка, серед яких найгрунтовнішими є: "Звіт про спеціальні заняття з педагогіки за кордоном" (1908 р.); "Філософська-педагогічна думка та шкільна практика в сучасній Німеччині" (1909 р.); "Реформа середньої жіночої освіти та її історія в Німеччині" (1909 р.); "Естетика, як основа педагогіки" (1909 р.).

Розділ 2.0. Музиченко - фундатор єдиної трудової школи в Україні

Суспільно-політичні та соціально-економічні умови, що склалися в Україні періоду становлення української державності (1917-1920 рр.), зумовили основні напрями розвитку освітньої політики держави. В основу урядової освітньої політики були покладені ідеї щодо ліквідації культурної відсталості українського народу, розвитку народної освіти та створення в Україні нової української школи [27, с. 44-45].

.В. Пилипчук, відзначаючи складність зазначеного періоду, зауважував, що він характеризувався великою кількістю подій і явищ, драматичними колізіями, розбудова української школи не була стихійною і анархічною. Реформаторські ідеї знаходили втілення в наукових працях, програмах, платформах тих політичних сил, які ставили питання про незалежну Україну, пов'язуючи його, насамперед, з питанням створення національної школи на засадах єдиної трудової школи [39, с. 28-29]. Це, в свою чергу, стало одним із факторів становлення поглядів провідних на той час педагогів на вирішення проблеми реформування освітньої системи.

Реформування вітчизняної шкільної освіти відбувалося на кращих зразках західноєвропейської та світової педагогіки. Так, В. Ратей у статті "Трудова школа та її розвиток у найближчому часі" (1916 р.) виклав свій погляд на проблему створення трудової школи у Німеччині, пов'язав її з особистісним аспектом. Проаналізувавши можливі причини гальмування цього процесу (труднощі, пов'язані з браком коштів, реформою підготовки вчительства тощо), він визначив найголовнішу умову втілення в життя мрії про те, що трудова школа стане звичайним фактом, формою майбутньої школи. Це була поява "могутнього" педагога, який зміг би зробити переоцінку цінностей щодо старих шкільних форм. [2, с. 99-100]. Передмову до статті німецького вченого підготував український педагог О. Музиченко. Підтримуючи думку В. Ратея про вирішальне значення особистості педагога-теоретика і педагога-практика під час будівництва єдиної трудової школи, Олександр Федорович підкреслив, що успіх реформаторських процесів в Україні залежить, насамперед, від учителя, який буде проводити у життя головні засади нової школи, організувати шкільний устрій. Вчений з особливою

увагою піклувався про його професійно-педагогічну підготовку, вдосконалення педагогічної майстерності, яку пов'язував з опануванням учителем найкращих світових прийомів та методів викладання, методики та техніки педагогічної взаємодії з подальшим пристосуванням їх до реалій української школи.

Слід відзначити, що біля витоків реформування української національної школи стояла плеяда видатних українських педагогів. Серед них: В. Дурдуківський, О. Дорошкевич, К. Лебединцев, О. Музиченко, С. Русова, В. Родніков, І. Стешенко, С. Сірополко, С.Черкасенко, Я.Чепіга, І.Холодний та багато інших. Саме їхня діяльність дозволила розробити та втілити у життя основні положення щодо шкільної освіти та пов'язану з нею організацію єдиної трудової школи в Україні.

О. Музиченко, як український учитель-практик, один з найкращих знавців західноєвропейської шкільної теорії та методики викладання, фахової літератури, маючи ґрунтовну педагогічну освіту, зайняв провідну позицію серед видатних діячів психолого-педагогічної науки. Ретроспективний погляд на зміст його діяльності та формування поглядів дає можливість зробити висновок, що починаючи з 1910 року, коли педагог переїхав із Ніжина до Києва, він брав активну участь у процесі пошуку змісту, форм, методів розбудови української національної школи, підготовці вчителя-майстра. Його життєвий і освітянський шлях у першій чверті ХХ століття можна окреслити за такими періодами:

1. 1910-1911 рр. - викладач Фребелівського дворічного педагогічного інституту - вищої педагогічної школи, де жінок готували до вчительської роботи в дитячих садках і початкових школах. О. Музиченко викладав лекційні курси: "Вступ до експериментальної дидактики" та "Школознавство";

2. 1911-1912 рр. - викладач Київських вищих жіночих курсів (читав курс "Дидактика");

3. 1912-1913 рр. - директор "Педагогічного музею цесаревича Олексія". Педагогічний музей у Києві було створено з метою пропаганди передового на той час педагогічного досвіду та історичної спадщини в освітній галузі. Його урочисте відкриття відбулося 5 жовтня 1912 року в присутності численних представників педагогічної громадськості. Музей працював як великий науково-методичний центр Київського навчального округу. Він мав

бібліотечний зал (з великим книгосховищем), виставковий зал, де працювали виставки з дошкільного виховання та початкової школи, функціонували зразкові предметні кабінети з технічними засобами навчання для демонстрування різноманітного навчального приладдя. Тут учителі з різних регіонів України мали змогу підвищувати рівень своїх фахових знань, ознайомлюватися з новітніми способами викладання предметів, методами та прийомами впливу на вихованців. Завдяки наполегливій праці О. Музиченка Київський педагогічний музей був визнаний одним з кращих серед педагогічних музеїв Європи [47, с. 4]. Слід відзначити, що незважаючи на труднощі, які переживала Україна, уряд країни приділяв багато уваги покращенню матеріального становища вчителів, зміцненню матеріальної бази шкіл, упровадженню інноваційних розробок для поліпшення навчально-виховного процесу. Про розмір асигнування на потреби Педагогічного музею свідчать такі дані: посада директора музею прирівнювалася до посади директора гімназії та відповідала званню генерала згідно "Табеля про ранги". Оплата роботи директора становила тисячу карбованців на рік і виплачувалася з бюджету Міністерства освіти. Як на ті часи, це були достатньо великі кошти (буханець хліба в Києві тоді коштував 2 коп., корова - 5-8 крб.). Водночас, сільські вчителі отримували платню за рахунок земств (місцевих органів влади), а їхнє надзвичайно важке матеріальне становище й близько не можна було порівняти із платнею міських учителів. У містах учитель отримував до 800 карбованців на рік, безкоштовно харчувався у гімназійній їдальні, за помешкання і за опалення йому сплачувало Міністерство освіти [44].

4. 1914 р. - викладач польської мови на історико-літературному відділенні чотирирічних вечірніх жіночих курсах А. В. Жекуліної у Києві [3]

5. 1913-1914 рр. - інспектор та вчитель російської мови і словесності 5-ої чоловічої Києво-Печерської гімназії, член і казначей товариства допомоги нужденним учням при гімназії. В 1912 р. О. Музиченко (як майбутній учитель гімназії) підготував проекти навчальних програм з російської мови та словесності для другого, п'ятого та шостого класів, що були схвалені педагогічною радою гімназії. Їхній аналіз дозволяє зробити висновок щодо інноваційного характеру запропонованого матеріалу. Вдосконалення педагогічної майстерності вчителя педагог пов'язував, насамперед, із здатністю

його до виявів творчості, запровадження різного роду нововведень. З метою продуктивної діяльності, творчого розвитку, самодіяльності учнів при вивченні рідної мови Олександр Федорович пропонував учителям використовувати роздавальний матеріал, зразки якого він привіз з Німеччини (зошити з творами письменників, картинки для створення вільних усних творів, зошити для вклеювання, розрізання картинок тощо). Саме в ці роки цінною для подальшого розвитку української єдиної школи стала пропозиція О. Музиченка про наступність програм підготовчого та початкових класів гімназії [23, арк. 22-28]. Влітку 1914 року (з 7 червня до 6 липня) О. Музиченко перебував на лікуванні у Німеччині, звідки привіз останні номери німецьких педагогічних журналів [21, арк. 263];

6. 1914-1918 рр. - директор приватної гімназії "Товариства сприяння середньої освіти в м. Києві" [22, арк. 2]. Пошуки шляхів підвищення професійної майстерності вчителя, як основної складової оптимізації навчального процесу, покладені на практичний учительський досвід О. Музиченка, знання про закордонну школу дозволили талановитому педагогові разом з іншими вчителями та директорами київських навчальних закладів взяти участь спочатку в роботі організаційної наради (18 лютого-3 квітня 1916 року), а згодом - Київського педагогічного з'їзду, що відбувся 12-19 квітня 1916 року. Свої погляди щодо реалізації шкільної реформи Олександр Федорович виклав у виступі "Виховуючий вплив навчання". В ньому педагог фактично обґрунтував засади української трудової школи, висвітливши такі аспекти: виховуючий характер школи, гармонійний розвиток усіх здібностей дитини, розвиток самодіяльності учня через активні методи навчання, використання наочності, роль учителя в цьому процесі, технологічні аспекти здійснення педагогічної дії. На думку О. Сухомлинської цей текст не втратив своєї педагогічної значимості й залишається надзвичайно актуальним. [46, с. 46]. Це свідчить про те, що окреслені українським педагогом майже 100 років тому назад завдання щодо реформування національної школи залишаються вагомими і значимими з позицій сьогодення.

7. 1917-1918 рр. - директор Департаменту нижчої освіти Генеральної шкільної ради при Генеральному Секретаріаті освіти та Генеральний інструктор українських шкіл. За сприянням Департаменту 7 листопада 1917 року в Києві була відкрита

Українська Педагогічна Академія - вища спеціальна школа для перепідготовки вчителів середніх шкіл. Це був свого роду навчальний центр, в якому вчителі-практики мали можливість вдосконалювати свою професійну майстерність. У 1917-1918 начальному році Академія започаткувала однорічні курси для підготовки вчителів рідної мови та писемності. О. Музиченко ініціював уведення в програму курсів предметів, що стосувались вдосконалення фахового рівня вчителів. Проект статуту, ухвалений радою лекторів курсів, регламентував правила прийому та програму навчання слухачів, що включала такі пункти: " 1) дійсними слухачами на курси приймаються вчителі, що закінчили вищі школи та вчительські інститути, вільними - студенти вищої школи та випускники середніх шкіл, які мають хоча б невеликий педагогічний стаж; 2) програма курсів складається з предметів загального ("Психологія", "Педагогічна психологія", "Педагогіка з дидактикою", "Історія педагогіки", "Шкільна гігієна", "Основи лікарської педагогіки"), спеціального ("Методика граматики", "Методика літератури", "Методика виховуючого читання") та науково-додаткового ("Історія України", "Історія української мови", "Історія української писемності", "Історія українського мистецтва" тощо) спрямування. В діяльності курсів брали участь відомі науково-педагогічні діячі тогочасної України. Наприклад, педагогічну психологію викладав професор В. Зіньковський, психологію - професор І. Четвериков, шкільну гігієну - професор І. Добровольський, основи лікарської педагогіки - професор А. Володимирський, методику виховуючого читання - В. Дога, історію української мови - приват-доцент І. Огієнко та інші. О. Музиченко викладав розроблений ним курс "Педагогіка з дидактикою" [48, арк. 82-82зв.].

8. 1917-1919 рр. - керівник відділу західноєвропейської педагогіки в журналі "Вільна Українська Школа" (ВУШ) - органу Всеукраїнської Учительської Спілки. За ініціативою О. Музиченка у ВУШ була відкрита рубрика "Школа в Західній Європі й Америці" з метою "роз'яснення вчителю питань реформування школи на прикладах цікавих моментів життя закордонних шкіл, досвіду роботи німецьких, американських, англійських учителів" [32, с. 44-45]. Визначальними статтями педагога, що мали вагоме значення у процесі створення нової української школи стали: "Реформа школи

чи шкільна реформація" (1919 р.); "До історії єдиної школи на Україні" (1919 р.); "Питання про єдину школу в Україні" (1919 р.).

0. Музиченко тісно співпрацював із тогочасним керівником Генерального Секретаріату Освіти Міністерства освіти уряду Директорії УНР П. Холодним, який став по-справжньому фундатором й натхненником створення проекту єдиної школи. І. Лікарчук, досліджуючи непересічну особистість видатного вченого і сподвижника П. Холодного відзначає: "В ту працю вложив він багато енергії, і в тій праці, як у дзеркалі, відбивається все духовне обличчя П. Холодного: глибоке теоретичне знання, багатий педагогічний досвід, натхнення мистецької творчості та палка любов до Батьківщини" [30, с. 99]. А такий тандем, коли поєдналися два таланти, досвід й прагнення провести дійсну реформу шкільної освіти - все це сприяло обґрунтуванню організаційно-педагогічних засад нової української школи, яка повинна була стати в подальшому єдиною трудовою. Ця клопітка праця здійснювалося в двох напрямках. Перший стосувався підвалин єдиної школи, інший - трудової:

1. Першим основоположним документом, що стосувався справи створення єдиної школи на Україні став "Проект єдиної школи в Україні". Його підготовка почалася з доповідей О. Музиченка "Про теорії єдиної школи і стан її в Західній Європі та Америці" та П. Холодного "Про розв'язання цього питання на Україні" на засіданні Комісії для підготовки Другого Всеукраїнського вчительського з'їзду. Варто зауважити, що І. Лікарчук, говорячи про проекти єдиної школи, приписує усі заслуги розроблення й подальшого його обговорення виключно П. Холодному, нівелюючи провідну, на наш погляд, участь у визначенні теоретичних та методологічних засад реформування шкільної справи першої чверті ХХ ст. саме О. Музиченка. Вчений справедливо зауважує, що "...в основу проекту єдиної школи покладено такі засади: насамперед - нова школа є єдиною в тому розумінні, що вона має обслуговувати всіх дітей, незалежно від соціального та іншого становища їхніх батьків, відкриваючи дітям вільний перехід від нижчого до вищого ступеня тієї школи; друге - єдина школа є школою національною, в протилежності до школи за царських часів, що не визнавала рідної мови дитини поза державною російською мовою та взагалі нехтувала її національним почуттям; третє - єдина школа є виховною, тоді як стара школа була переважно школою навчання; на кінець - єдина

школа є школою діяльною (активною), бо в ній всі предмети навчання мають перейняти працю, як метою навчання" [30, с. 99-100]. Дослідження публіцистики й окремих виступів перед педагогічною громадськістю України О. Музиченка засвідчує, що педагог теж обстоював цю позицію й розробка засадничих принципів проекту єдиної школи була в колі його наукових інтересів, а сучасні дослідники чомусь оминають його ім'я. Лише в працях науковців останніх років (Л. Березівська, О. Лавріненко, Н. Дем'яненко, П. Важинський та інші) постаті О. Музиченка, як творця й фундатора єдиної школи в Україні відводиться чільне місце. Так, визначаючи основні чинники державно-громадського реформування шкільної освіти періоду Української національно-демократичної революції (1917-1920 рр.), Л. Березівська здійснює ґрунтовний аналіз ходу освітньої реформи, акцентуючи увагу на поглядах О. Музиченка, який доводив, що школа, в основу якої потрібно покласти трудовий принцип, має бути організована, виходячи з інтересів дітей, розвивати їхні індивідуальні особливості, свідомість, повинна не лише дати дитині знання, а й збільшити її загальну працездатність, навчити думати, виховати на цьому фунті вільну розвинену особу, індивідуальність [1, с. 120].

Матеріали двох доповідей були об'єднані у Проект загального плану єдиної школи Музиченка-Холодного, який був оприлюднений П. Холодним у доповіді "Єдина школа" на II Всеукраїнському вчительському з'їзді, що відбувся 10-12 серпня 1917 року в Києві. У прийнятих резолюціях було визначено принципи єдиної школи: національний, соціальний, діяльний і виховний; ухвалено право громадян на обов'язкову безкоштовну, світську освіту (початкову, середню і вищу) та запропоновано два ступені освіти (I ступінь - 7-річна народна школа ("Нижча початкова школа" - 4 роки, "Вища початкова школа" - 3 роки), II ступінь - гімназія з 4-річним курсом навчання).

Актуальність питання про всенародне (загальне навчання), в свою чергу, визначило необхідність створення Комісії всенародного навчання при Міністерстві Народної Освіти з представників різних національностей, земств, педагогів, головою якої став Генеральний інструктор Міністерства Народної Освіти О. Музиченко [33, с. 43].

У січні 1919 року було проведено II з'їзд Всеукраїнської вчительської спілки, на якому О. Музиченко виступив з доповіддю

"Питання про єдину школу на Україні" (за матеріалами якої було підготовлено однойменну статтю). В ній автор ґрунтовно розглянув проблеми, пов'язані з організацією єдиної школи, використовуючи кращі зразки закордонної педагогічної літератури. Він визначив три точки зору щодо розуміння поняття "Єдина школа", а саме: 1) єдина школа - це не однакова по своїй організації школа, яка всім верстам населення забезпечує можливість переходити з одного типу школи до іншого в залежності від здібностей та талановитості дитини; 2) єдина школа - це однакова для всіх реальна 12-річна школа, що веде до університетської освіти. Прикладом такої організації школи була американська школа. "Америка виробила такий тип навчання - 8 обов'язкових років, а далі 4 роки, що ведуть до вищої освіти. В цій 4-річній школі учні мають право такого широкого вибору предметів, як ніде. Отже, під одним дахом діти мають можливість одержати або класичну, або реальну, або філологічну, або комерційну та іншу освіту", - зауважував О. Музиченко [34]; 3) єдина школа - це школа, що є доступною, обов'язковою, єдиною щодо організації та програм для всіх дітей першого ступеня навчання та біфуркована (різноманітна, з варіантами) у старших класах. Подібним був проект організації школи у Німеччині: обов'язкова для всіх шестирічна школа, після закінчення якої ті, хто не захоче вчитися далі, мали ще два роки обов'язкового навчання, а хто хоче, в залежності від бажання та здібностей обирають різні варіанти шкіл, що однаково готують до університету.

Особливістю української єдиної школи (на відміну від проектів аналогічної російської) було те, що майбутня школа не матиме поділу на нижчу, середню та вищу - вона вся народна. Поділ її мав залежити від психології дитини, а саме від двох важливих чинників: підготовка до навчання і власне саме навчання. На першій сходинці (впродовж трьох, чотирьох чи п'яти років) треба лише "...збудити цікавість дитини до реальних, конкретних речей, штовхати її до самостійних винаходів в дійсному оточенні тих чи інших боків цього оточення". Таким шляхом, як переконував О. Музиченко, "...можна без зусиль і нудьги зібрати в голові дитини багато корисних і цінних знань" [34, с. 86]. Другою сходинкою має стати систематичне "учіння" з 11-12 років і аж до закінчення університету. Обов'язковою умовою втілення в життя ідеї єдиної школи О. Музиченко вважав

будівництво красивих, гігієнічних шкіл "з добрими вчителями та методами навчання" [34, с. 87].

Олександр Федорович одним з перших у теорії і практиці педагогічної науки обґрунтував проблему кількості ступенів, що їх повинна мати єдина школа у відповідності із віковими особливостями учнів та соціальними запитами суспільства. Вчений вважав, що психологічні та педагогічні принципи вимагають від освіти закінченості та послідовності. Закінченість вимагає такого вивчення навчального матеріалу, якого не потрібно для усталеної послідовності курсів навчання, бо при закінченні курсу наприкінці ступеня марно витрачається енергія тих учнів, які перейдуть на наступний ступінь. Тому кращим для дитини він вважав можливість, якомога меншої кількості ступенів єдиної школи [34].

У контексті реформування української школи розглядуваного періоду значне місце посідав план єдиної школи, розроблений німецьким професором В. Рейном. Він наголошував, що створення такої школи приведе до "тріумфу ідеї єдності народу й належності всіх його членів до одного цілого" [35]. Виходячи з наукового доробку В. Рейна та враховуючи національну особливість вітчизняної школи, О. Музиченко виокремив основні ступені організації шкільної освіти:

1. Шестирічний курс загальної народної школи, що мав таку особливість: діти, які прагнули продовжувати освіту в середній школі, починаючи з 4-го року навчання, вивчали французьку мову.

2. Поділ без обмежень у відповідності з природним хистом і потягом дітей до знань на сьомому шкільному році має відбуватися наступним чином:

а) перша група учнів, задовольняючись 8-річною обов'язковою школою, отримувала освіту в сьомому та восьмому класах, а потім вступала до нижчої спеціальної школи;

б) друга група йшла до чотирирічної реальної школи з можливістю навчання у середній спеціальній школі; в) третя група дітей мала можливість навчатися або у вищій реальній школі, або у гімназії. Після закінчення даних закладів існував вільний доступ до вищої спеціальної освіти [54, арк. 130-13 Изв.].

За результатами доповіді О. Музиченка на II з'їзді Всеукраїнської вчительської спілки "Питання про єдину школу на Україні" було прийнято резолюцію, в якій школа оголошувалася

народною, збудованою на принципах єдиної трудової школи, та необхідністю реалізації обов'язкового, безкоштовного, всенародного, рівного для всіх навчання. Було чітко зазначено, що лише єдина народна школа може дати українському народові працездатне покоління. Одноставним було рішення про єдину школу з такими ступенями освіти: початкова, середня та вища школа. Підкреслювалося, що правильна організація школи стимулює активну самостійність учнів в оволодінні певним етапом освіти і відкриває перспективу подальшого переходу до більш високої системи наукових знань, світоглядних, моральних і естетичних ідей [49, арк. 100-100 зв]. Незважаючи на те, що структура єдиної школи, що була розроблена у 1917-1919 роках в Україні не була однозначною і остаточною, ідеї одинадцятирічної середньої освіти та десятирічної народної школи знайшли своє втілення і в 20-ті роки ХХ століття й стали праобразом сучасної загальноосвітньої школи з її поділом на початкову, основну та старшу школу.

2. Протягом 1920-х років ХХ ст. в УСРР і РСФРР існували різні концепції і моделі освіти, за якими будувались цілком самостійні і навіть протилежні системи освіти. На концепції освіти в УСРР і РСФРР суттєво вплинули два напрями у підготовці фахівців, які сформувалися ще у ХІХ столітті в Західній Європі та США - формальний і матеріальний. Перший - формальний, розроблений І. Гербартом (1776 - 1841 рр.), був спрямований на виховання гармонійно розвинутої особи. Другий - матеріальний, висунутий Г.Спенсером (1820 - 1903 рр.), - відстоював суто практичну підготовку фахівців, виходячи з ідеї прагматизму. Матеріальний підхід до підготовки кадрів був широко розповсюджений в США і Німеччині на початку ХХ ст. і отримав назву так званої американської моделі освіти. Саме матеріальний напрямок розвитку освіти було покладено в основу розробки концепції і моделі освіти УСРР у 20-ті роки ХХ ст.

Разом з тим, В. Кузьменко, говорячи про тенденції реформування шкільної освіти визначеного історичного періоду, зазначає, що саме в Україні єдина трудова школа поступово ставала типовим загальноосвітнім навчальним закладом для учнів 8-15 років, її побудова на місцях відбувалася поступово, відповідно до наявних матеріальних і людських ресурсів і значно ускладнювалася військовою інтервенцією, громадянською війною і голодом, які в

більшій чи меншій мірі охопили територію всієї України. Окрім цього багатонаціональний склад населення, наявність навчальних закладів різного підпорядкування, обмежена кількість підручників та навчальних посібників взагалі, а рідною мовою особливо, недостатня кількість шкільних приміщень, низький рівень освіти та інші фактори гальмували процес створення трудової школи [28].

У теорії світової педагогіки першої чверті ХХ ст. не було однозначної думки щодо завдань трудової школи, вчені висловлювали різні думки з цього приводу. О. Музиченко одним з перших серед українських педагогів на основі аналізу закордонної педагогічної літератури й практичних надбань класифікував існуючі на той час напрями розвитку трудової школи, обґрунтувавши їх наступним чином:

1. Підґрунтям першого напрямку була ідея запровадження ручної праці для учнів у спеціально створених додаткових школах (до них можна вступати лише після закінчення восьмирічної народної школи, а вони в більшості своїй були обов'язковими, як доповнення до загальноосвітніх) з метою розвитку технічного навчання, спритності рук, очей, але без зміни плану навчання. При цьому ручна праця розглядалася не як просте навчання ремісництву, а як важливий виховуючий фактор (Г. Кершенштейнер, А. Пабст, Д. Д'юї та інші);

2. Другий напрям ґрунтувався на запровадженні теоретичного викладання всіх загальноосвітніх предметів з використанням ідеї практичної праці як методичного принципу. Наприклад, коли на уроці йшла мова про садок, то недостатньо було повести дітей в садок, дати оглянути дерева, треба було дозволити їм виліпити з глини чи пластиліну весь садок, зробити з картону льохи для зберігання фруктів тощо. Це повинно було виробити в дітей потребу працювати, зробити її зрозумілою їй для того, аби праця міцно поєднувалась із внутрішнім розвитком дитини (Р. Зейдель, Е. Лінде, Ф. Гансберг, В. Лай, Дж. Д'юї та інші);

3. Третій напрям базувався на принципі самодіяльності учнів - організація трудової школи як свідомої мети діяльності із закінченим характером, що призвела б до розвитку творчості, самостійної думки учня, можливості розвивати свої здібності, самовизначитися. (Г. Шарельман, Б. Отто, Е. Кей та інші) [36 с 91-92].

Аналіз архівних документів дозволяє стверджувати, що представники передової української педагогічної думки орієнтувались на останній напрям щодо постановки шкільної справи, а саме: "Трудова школа вимагає не нових дисциплін, а нового принципу, яким повинні проїнятися всі дисципліни. Коли замість принципу вивчення, пам'яті, висовується принцип переробки матеріалу учнями, - вже маємо трудову школу" (О. Музиченко); "Природа дитини від початку життя є рух, є діяльність. Це її істота, її життя. І тому треба якнайширше розвивати активність у дитини, а механічність, якої так багато було в старій для нас школі і яка тільки пригнічувала природні здібності дитини, не повинно бути місця у вільній українській школі" (Я.Чепіга); "Стара школа виховувала затурканих, без'язиких рабів, нова повинна дати нам вільних громадян з власною думкою і з бажанням працювати. Власні спостереження дитини, вчення як гра, а наприкінці - веселий, бадьорий характер нової школи" (С. Русова); "Від свідомості, що живе по своїми власними законами, але росте, розвивається, набуває сили серед дійсності оточення, укладає свій світогляд на ґрунті живої творчої діяльності і в умовах життя вселюдського колективу, до праці, що мусить стати великою і могутньою "зміцнюючою" підвалиною майбутнього суспільства і радісною потребою, функцією, що приносить за собою пільги для окремої людини (В. Петрусь) [40; 41; 60].

08.03.1919 року при Народному Комісаріаті Освіти (Наркомосі) була створена Комісія з перегляду та втілення в життя положень єдиної трудової школи у такому складі: В. Бутвін або Г. Салько (голови); А. Лобода, Ф. Якубовський, Я. Чепіга, О. Музиченко, В. Петрусь, М. Харитонов, Бердников (члени комісії, призначені від Наркомосу); О. Дорошкевич, С. Пастернак, М. Яворський; Коваленко (представник від Комісаріату земських справ); С. Веселовський (представник від Української Вчительської спілки); Я. Слуцький (представник від Єврейської вчительської спілки); М. Руткевич (представник від Союзу вчителів-інтернаціоналістів) [166, спр. 382, арк. 46]. Комісія, в свою чергу, складалася із трьох підкомісій: практичної (для підготовки інструкції щодо діяльності ЄТШ); теоретичної (для створення пояснювальної записки та схеми ЄТШ); літературної або агітаційної (розповсюдження ідей ЄТШ через влаштування лекцій, дискусій

серед учителів, учнів, населення, забезпечення них відповідною літературою). О. Музиченка було обрано членом теоретичної та агітаційної підкомісії [57, арк. 23-24]. Головними завданнями комісії було визначено наступне: 1) підготовка основоположних документів щодо діяльності єдиної трудової школи; 2) поширення ідей єдиної трудової школи серед учителів та населення; 3) пристосування існуючих типів шкіл до потреб єдиної трудової школи; 4) підготовка вчительського персоналу для єдиної трудової школи [54, арк. 106-106 зв.]. Слід відзначити досить активну діяльність комісії з перегляду та втілення у життя положень єдиної трудової. З архівних джерел не вдалося з'ясувати, скільки всього засідань було проведено, але, наприклад, на початок квітня 1919 р. члени комісії взяли участь у 13 пленарних і 6 секційних засіданнях [393, арк.. 12].

Основними документами щодо створення єдиної трудової школи в Україні, у розробці яких брав участь О. Музиченко, стали:

1. "Проект Плану єдиної трудової школи в Україні".

2. "Положення про єдину трудову школу УСРР".

3. "Проект улаштування в Україні літніх курсів для підготовки вчителів єдиної трудової школи".

В основу "Проекту Плану єдиної трудової школи на Україні" було покладено однойменний документ, розроблений О. Музиченком та П. Холодним ще у 1917 році і проведене його для обговорення українською педагогічною громадськістю в 1919 році. В архівних матеріалах зберігаються декілька рецензованих рукописних варіантів цього документу, нажаль, без зазначення прізвищ рецензентів. 28.06.1919 р. при Комісії з перегляду та втілення у життя положень єдиної трудової школи була створена Колегія спеціалістів-експертів щодо питання остаточного варіанту "Проекту єдиної трудової школи". Однією з форм роботи Комісії стала організація диспутів щодо проблем теорії та практики єдиної трудової школи за участю провідних українських і російських учених і вчителів. Дослідникам доступний для аналізу "Проект плану єдиної школи" з доповненнями, зауваженнями щодо принципів, сутності нової української школи, складових педагогічної майстерності вчителя в навчально-виховному процесі та в системі розвитку особистості кожної дитини, що було розглянуто на черговому засіданні 29-30 червня 1919 року. В його обговоренні брали участь українські (О. Блос, М. Купчик, А. Михайлов, О. Музиченко, Я. Чепіга, О. Дорошкевич, А. Серета та

ін.) й російські (Е. Гутін і В. Рафальський) педагоги. Визначаючи засади нової української школи та роль вчителя в цьому процесі, педагоги вказували наступне:

1. Нова школа повинна бути єдиною. Перед учителями повстало завдання забезпечити виховання, гармонійний розвиток усіх дітей, незалежно від соціального та іншого становища їхніх батьків з можливістю вільного переходу від нижчого до вищого ступеня цієї школи. Для цього школа мала знаходитись осторонь від політичних справ і, відповідно, вчитель - вільним від політичних упереджень. Серед педагогів обстоювалась думка про те, що реформаторські процеси щодо створення єдиної школи матимуть успіх тільки за умови терплячої праці в обраному напрямі цілого педагогічного покоління (автори - О. Блос, О. Дорошкевич);

2. Єдина школа повинна бути виховною, натомість як стара школа була переважно школою навчання. При цьому до вчителя-вихователя висувались конкретні вимоги: 1) пам'ятати, що наука в доуніверситетській школі є не метою, а засобом виховання разом із релігією, мистецтвом, мораллю; 2) усвідомлювати, що не варто надавати особливої уваги кількості отриманих учнем знань тому, що набагато цінніше те, як ці знання увійшли в склад дитячого розумового багажу; 3) пам'ятати, що головна умова розвитку інтелекту, почуттів, волі - включення в роботу дитячих спостережень і дитячої техніки; 4) вміти використовувати рідну мову в якості найважливішого чинника виховання дитини; 5) любити процес навчання та виховання, прагнути, щоб викладання було цікавим; 6) розумову діяльність дитини зможе збудити той учитель, який розуміє душу дитини, а не той, хто знає більше наукових істин. Учитель повинен уміти захопити, вразити та викликати цікавість учня, дати можливість дитині проявити своє "Я" та навіяти йому усвідомлення того, що при бажанні можна досягнути всього (автор - О. Музиченко);

3. Єдина школа повинна бути естетичною. Предмети художньо-естетичного циклу (малювання, графіка, ліплення, креслення, співи тощо) повинні були стати не тільки неодмінним елементом змісту навчання, але й потужним засобом виявлення душі дитини. Вчителю потрібно було усвідомити, що незнаючи індивідуальних рис і властивостей дитини, не можна її вести за собою, тобто навчати. Велике завдання нової школи полягало у

збудженні в дитини інтересу до мистецтва, залучення до естетично-творчої діяльності, введення її у світ краси та розуміння навколишньої природи. Уяву дитини вчені вважали близькою до уяви ясновидців, що було підґрунтям для їхньої творчої діяльності. Погоджуючись з думкою французького філософа А. Тюрго про те, що якщо б споруджували пам'ятники винахідникам у мистецтві та науці, то найбільша їхня кількість припала б на долю дітей, бо кожна дитина індивідуальна за своєю природою та виявом творчої фантазії, педагоги наголошували, що майстерність вчителя полягала в тому, щоб дати дитині можливість проявити свою особистість, а це, в свою чергу, полегшуватиме процес її розумової діяльності (автори - А. Серета, О. Музиченко) [50, арк. 17–26 зв.].

4. Єдина школа має бути трудовою. Ручна праця в трудовій школі повинна стати засобом, "мовою" для дитини за допомогою якої вона зможе втілити в зорові образи власні абстрактні думки, уявлення та отримані знання. "Навчання всьому через ручну працю" визначалося девізом української трудової школи. Педагоги застерігали, що ручна праця в школі не ставила за мету суто ремісничу підготовку учнів, отримання ними технічних навичок. Мета трудової школи — сформувати знання про працю, дати загальне трудове виховання (автори - М. Купчик, А. Михайлов).

"Проект плану єдиної трудової школи в Україні" було схвалено Радою міністра освіти у вересні 1919 року. Цей документ складався з таких розділів: "Дитяча душа та школа", "Наука у виховній школі", "Виховна школа - єдина школа", "Загальна освіта і професійна школа", "Національні варіанти загальноосвітньої школи", "Виховна школа та діти різного віку", "Порівняння проекту української школи з іншими школами", "Загальний план науки у виховній школі та його обґрунтування", "Загальний план мистецтва у виховній школі та його обґрунтування", "Загальний план релігії і мораль у виховній школі та його обґрунтування", "Фізичне виховання", "Чужеземні мови", "Нові мови та натуральний метод", "Російська мова" [51, арк. 47-63]. Прийняття цього документу підтверджувало той факт, що процес реформування шкільної освіти проводився з урахуванням прогресивної на той час вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки. Нова українська школа мріялася її творцями, як єдина, доступна, виховуюча, національно-державна, діяльна, що ґрунтувалася на естетичних засадах. Єдина трудова

школа складалася з 11 років навчання та поділялася на 2 частини - основну школу ("Нижча початкова школа" (4 роки навчання), "Вища початкова школа" (3 роки навчання)) та колегію, яка мала 4-річний курс навчання.

Програми навчальних предметів єдиної трудової школи (з природознавства, фізики, історії, географії, Закону Божого, іноземних мов, української мови та літератури, малювання, співів тощо) було розроблено спеціально створеними предметними комісіями під головуванням П. Холодного. За ініціативою О. Музиченка організовано спеціальні комісії у складі 2-х лікарів, інженера, 3-х техніків, 2-х агрономів, 2-х садівників з метою забезпечення наукового підходу до визначення мінімальної кількості знань, що зможе отримати дитина відповідно до своїх вікових особливостей та підготовки переліку трудових процесів, пов'язаних із розумовою діяльністю дитини, що вона повинна опанувати.

Колегія, за проектом єдиної трудової школи, складалася з декількох варіантів відповідно до нахилів учнів чи до особливостей того середовища, що їх оточує. Всіх варіантів колегії не можна було передбачити, але проект окреслив шість, а саме: 1) гуманістичний відділ з однією класичною й однією новою мовами; 2) гуманістичний відділ з двома класичними та однією новою мовами; 3) гуманістичний відділ з трьома новими мовами або з однією класичною та двома новими мовами; 4) реальний відділ; 5) економічний відділ; 6) дівочий відділ [30, с. 100].

13 травня 1919 року було оголошено, а 06 червня 1919 року - затверджено проект "Положення про єдину трудову школу УСРР" [52, с. 13]. Цей документ частково відповідав змісту "Положення про єдину трудову школу РСФРР" із зауваженнями щодо пристосування нормативних положень до національних, економічних та побутових особливостей України. Слід відзначити, що російські вчені були знайомі з працями О. Музиченка, поцінювали його погляди щодо сутності єдиної трудової школи, ролі вчителя в ній, ставлячи українського вченого в один ряд із засновниками нової школи В. Лаєм, К. Вентцелем та ін.

Труднощі створення нової школи в Україні були пов'язані із швидкоплинністю реформаторських процесів, одночасністю теоретичного та практичного компонентів, тобто розробці, обговорення та запровадження програмних документів, відсутністю

достатньої кількості досвідчених учителів. Одним із засобів реалізації реформи стали організовані Наркомосом інструкторські курси з підготовки вчителів для єдиної трудової школи. Вони були декількох типів:

1. "Тимчасові однорічні курси для підготовки вчителів для єдиної трудової школи". В основу "Положення про організацію тимчасових однорічних курсів з підготовки вчителів для єдиної трудової школи" був покладений однойменний російський документ, розроблений у жовтні 1918 року. Він регламентував процес підготовки вчителів для роботи в школах I та II ступенів та політехнічну підготовку керівників шкіл з уведення трудового начала в життя навчального закладу. При наявності вагомої державної фінансової підтримки (на організацію 200 курсів виділялося 62. 385. 000 крб, відповідно, на один курс планувалося витратити 261.925 крб, оплата лекторів складала 200 крб/Угод. з пониженням відповідно до регіону) акцент робився на ініціативу місцевих відділів народної освіти та педагогічного персоналу тимчасових курсів. Мова йшла про те, аби сприяти відкриттю курсів в усіх існуючих учительських інститутах, семінаріях, педагогічних курсах (для вчителів школи I ступеня), вищих навчальних закладах та учительських інститутах (для вчителів школи II ступеня), вищих і середніх політехнічних школах (для керівників). Щоб стати слухачем курсів (заяви приймалися від бажаючих, яким виповнилося 17 років) достатньо було пройти співбесіду (колоквіум), на якому визначалася громадянська позиція та життєвий досвід майбутніх учителів трудової школи. В навчальні плани однорічних педагогічних курсів для підготовки вчителів для I ступеня єдиної трудової школи входили теоретичні курси з філософії, педагогіки та інших наукових дисциплін, методики їхнього викладання, а також предмети, що сприяли розвиткові педагогічних умінь і навичок слухачів. Вчителів для школи II ступеня готували згідно програм, що склалися з таких предметів: "Педагогіка", "Психологія", "Анатомія і фізіологія", "Гігієна", "Училищеведення", "Історія наукового світосприймання", "Історія"; циклів фізико-математичного, фізико-хімічного, біологічного, географічного, соціально-історичного та художньо-літературного спрямування за вибором.

Аналіз навчальних планів дозволяє стверджувати, що більшість предметів спрямовувалася на розвиток творчих умінь і

навичок майбутніх учителів єдиної трудової школи, вони покликані були спонукати педагогів до саморозвитку та самовдосконалення майстерності педагогічної взаємодії з учнями, пошуку оптимальних шляхів самоосвіти.

Авторський "Проект улаштування в Україні літніх курсів для підготовки вчителів єдиної трудової школи" було підготовлено О. Музиченком. Пропонувалося два їх типи: а) інструкторські - для підготовки керівників учительських курсів (термін навчання - 1 місяць, з 15 травня по 15 червня, кошторис - 603.900 руб, кількість слухачів - 500); б) вчительські - для підготовки робітників єдиної трудової школи, а саме її I-го ступеня (7-13 років) (термін навчання - 5 тижнів у дві зміни: з 15.06 по 21.07 та з 21.07 по 30.08, кошторис - 19. 360.000 руб., кількість слухачів - 500). Курси проходили на Київщині, Харківщині, Полтавщині, Поділлі, Чернігівщині, Волині Катеринославщині, Херсонщині та у Таврії. Усього - у сорока чотирьох населених пунктах [54, арк. 38^13].

Особливістю програми О. Музиченка було те, що в ній передбачалося вивчення предметів художньо-естетичного спрямування. Від учителя єдиної трудової школи вимагалися вміння володіти методикою та технікою викладання цих предметів. О. Музиченко був глибоко переконаний у тому, що визначальним чинником становлення майстерності вчителя-вихователя є його креативність, зацікавленість у розширенні творчих меж та підвищенні ефективності своєї професійно-педагогічної діяльності. Разом з цим учений наголошував, що самі по собі дипломи не дають права на вчителювання. Визначальним для вчителя є знання своєї справи, любов до неї, досвід та вміння.

07 травня 1919 р. була створена Комісія з перегляду та редагування шкільних підручників і забезпечення шкіл приладдям у складі провідних українських вчених та вчителів. Серед них: В. Бутвін, Г. Голоскевич, В. Дога, О. Дорошкевич, В. Петрусь, Я. Чепіга, С. Пастернак та інші. Для вирішення питань про соціальну захищеність педагогів та у "відповідності з існуючою дорожнечою життя" участь кожного члена редакційної комісії у засіданні оцінювалася в 75 крб., а оплата за рецензування наукових праць залежала від їхньої вартості та погоджувалася з рецензентом [53, арк. 10-1 Ізв.]. На засіданні 16 травня 1919 р. за рекомендацією В. Доги членом предметної комісії з розгляду шкільних підручників

"Українська мова" для нижчих початкових шкіл було обрано і О. Музиченка [59, арк. 45зв.-46]. Діяльність Олександра Федоровича на цій посаді передбачала такі напрями: 1) забезпечення науково-педагогічної і методичної підготовки вчителя, що стосувалася питань теоретичного обґрунтування засад єдиної трудової школи, оволодіння вчителем способами і прийомами для досягнення завдань нової школи, визначення вимог рівня його професійної майстерності; 2) забезпечення навчально-виховного процесу шкільними підручниками, що було пов'язане з гострою критикою підручників старої школи, більшість з яких не могла бути основою для самостійних занять, бо мали ухил не на дослідження, а на заучування напам'ять. Крім того, більшість підручників була розрахована не на кожного учня, а по одному на вчителя чи по три на клас [52, арк. 37зв.]; 3) підготовка переліку рекомендованої літератури щодо діяльності єдиної трудової школи.

Критика підручників старої школи за їх відірваність від життя, відсутність сучасних наукових ідей, панування абстрактно-дедуктивного методу, який не сприяв розвитку ініціативи, активності учнів, а навпаки, породжував формалізм в їхніх знаннях, зіграла позитивну роль у поступі процесу створення нових підручників. Взагалі, відомі спроби українських педагогів зовсім відмовитися від підручників і замінити їх "новою шкільною книгою", де б усі факти були пристосовані до місцевих умов школяра. "Підручник, - наголошував О. Дорошкевич, - потрібен для середнього вчителя, який не хоче або не може переживати солодкі хвилини власної творчості, педагогічного натхнення. Не потрібен він і для учнів, бо кожний учень повинен йти шляхом творця, чесного дослідника - від фактів до висновків, шляхом індукції" [24]. С. Русова навпаки переконувала у необхідності існування підручників, які б за змістом відповідали дидактичним умовам нової школи та були позбавлені догматизму. "Треба поставити читання так, щоб воно не було пасивною, а цілком активною працею, яка викликає в душі учнів чимало самостійних думок, спостережень і порівнянь", - писала вчена [42]. О. Музиченко вважав, що зміст підручника для учня є своєчасним та стимулюючим засобом розумового розвитку його особистості. Він таким чином визначав принципи створення нових підручників: 1) відсутність "сирого матеріалу" у змісті; 2) відсутність детально розробленого змісту з метою надання творчого характеру

роботи як учня, так і вчителя; 3) праця без підручника, якщо не будуть враховані вищезазначені принципи [55, арк. 85].

О. Музиченком було підготовлено рукописи навчальних посібників для вчителів: "Хрестоматія по трудовій школі та її біологічна, соціальна та політична основи" (українською та російською мовам), що мала на меті за допомогою фрагментів із найцікавіших робіт видатних закордонних учених допомогти українському вчителю уявити характер трудової школи; "Теорія і практика в єдиній трудовій школі" (українською та російською мовами), що містив матеріал про сутність, принципи, методи нової школи та був зорієнтований на професійне самовдосконалення вчителів; "Основи навчання рідної мови з методичними вказівками" (у співавторстві з В. Догою та О. Ларінім), а також підручники для початкової школи: "Буквар", "Читанка для першого року навчання", які збуджували цікавість учня, підвищували його активність і сприяли самостійному осмисленню матеріалу [56, арк. 110].

Законопроектом "Про асигнування на видання підручників і книжок для шкіл" від 23 травня 1919 року було ухвалено рішення про виділення 75 млн. крб. на видання науково-методичної та навчальної літератури і поповнення нею шкільних бібліотечних фондів [52, арк. 36-37зв., 80-80зв.]. Нажаль, серед архівних матеріалів та у бібліотечних фондах не було знайдено зазначених праць. Можливо, вони так й не були опубліковані.

Упродовж 1921-1926 рр. О. Музиченко працював на посаді директора київської трудової школи № 43. Завдяки активній педагогічній діяльності Олександра Федоровича школа стала експериментальним майданчиком для вчителів. Відвідуючи показові уроки О. Музиченка, вони мали можливість знайомитися з основами інноваційної комплексної системи навчання. Володіючи необхідними професійними рисами для керування процесом навчання, педагог навчав молодих учителів елементам педагогічної майстерності: вмінню добирати матеріал до уроку, теми; здатності організувати роботу учнівського колективу; володінню активними методами навчання; вмінню красиво говорити та використовувати почуття гумору [59, арк. 3].

Незважаючи на таку плідну інноваційну діяльність українських педагогів, Я. Ряппо у доповіді про організацію методичної роботи в учбових закладах України, проголошену в 1923

році, наголосив, що у 1917-1920 роках "ніякої позитивної роботи не було" [43, с. 55]. М. Зотін назвав зазначений період як "романтичний період праці Народного Комісаріату Освіти" [26, с. 7-8]. У законодавчих матеріалах щодо загального навчання в Україні констатувався факт стихійного, необгрунтованого поширення мережі трудових шкіл і нікому не спадало на думку, що на цю справу не вистачить засобів, бракуватиме вчителів, приміщень. Але школа була потрібна і з'являлася всупереч різним перешкодам. Статистичні дані свідчили, що станом на 01 січня 1921 р. на Україні існувало 15 258 шкіл, у яких навчалось 1 499 757. учнів, а станом на 01 січня 1922 р. працювало вже 15 555 шкіл з 1 795 193 учнями. Педагогічних працівників у них працювало 44 622 тис. осіб. Тобто кількість дітей збільшилася на 19, 1% , в той час як кількість учителів лише на 2%. Існуюча шкільна мережа була "вщерть забита учнями", а вчителі "навантажені до відмови" [25, с. 6-10].

1921 рік органами радянської влади був оголошений роком створення педагогічної системи освіти на Україні. Серед основних принципів педагогічної системи визначалися наступні: 1) система педагогічної освіти була складовою системи вищої освіти; 2) вища педагогічна школа будувалася за функціональними ознаками, тобто: підготовка працівника соціального виховання для роботи в дитячих закладах - дитячому садку та школі; підготовка працівника для професійної школи; підготовка працівника для політпросвітницької роботи. Мережу закладів вищої педагогічної освіти склали Інститути народної освіти (ШО) з трьома факультетами - соціального виховання (соцвиху), професійної освіти (профосу) та політичної освіти (політосвіти), створені на базі колишніх університетів та вчительських семінарій. Система перепідготовки вчительських кадрів включала в себе: вищі трирічні педагогічні курси (у подальшому - педагогічні технікуми); короткотермінові педагогічні курси для працівників закладів соціального виховання; короткотермінові курси для підготовки викладачів вузькоспеціальних галузей [26, с. 72]. У звіті народного комісара освіти Г. Гринька визначалося, що на кінець 1921 року в Україні функціонувало 17 ШО (кількість студентів - 9 530 осіб, кількість викладачів - 784 особи), 103 трирічних педагогічних курсів (кількість студентів - 7 500 осіб, кількість викладачів - 850) та 130 короткотермінових педагогічних курсів [38, с. 50].

Як зазначає О. Лавріненко, важливим моментом діяльності вищих закладів освіти 20-х років було вироблення чіткої концепції підготовки педагогічних кадрів, у центрі якої провідне місце посідав професійний авторитет майбутнього вчителя-вихователя. Вчений називає цей період "Ренесансом української радянської педагогіки". У навчальні плани та програми вищої педагогічної школи вводилися теоретичні курси педагогіки, методики та предмети, що ознайомлювали майбутнього вчителя із системою впливу на почиттєву сферу дитини, шліфували морально-етичні переконання особистості педагога [29, с. 211].

О. Музиченко не стояв осторонь від реформаторських процесів. Так, у 1921-1922 рр. педагог був призначений лектором Вищих політичних курсів Правобережжя України, у 1922-1926 рр. - обраний викладачем Київського Інституту народної освіти, з 1925 по 1926 рр. працював на посаді професора Київського сільськогосподарського інституту, а 15 лютого 1926 року Олександра Федоровича було призначено членом Державного науково-методичного комітету (Держнаукуметодкому) - органу, що сприяв організації науково-методичної роботи в державному масштабі [59, арк. 4зв].

Виступаючи перед студентами, О. Музиченко переконував їх, що успішність здійснення педагогічного процесу в школі залежить виключно від рівня кваліфікації вчителя. Вчений не відійшов від своїх поглядів щодо впровадження активних методів навчання, принципів єдиної трудової школи, комплексного навчання. Будучи людиною високоосвіченою, наділеною кращими особистісними рисами вчителя-вихователя, він вимагав цього ж від майбутніх учителів. Надаючи важливого значення авторитету, вчений наголошував, що провідними якостями вчителя нової школи повинні стати любов та повага до своїх учнів, діяльний принцип взаємостосунків - співробітництво, змагання з дитиною, участь у всіх його починаннях, а щирість примусить бути активними навіть невстигаючих вихованців.

Висновки

1. Головним завданням Ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька була підготовка висококваліфікованих фахівців освітньої галузі. Можна виділити такі етапи формування педагогічних поглядів О. Музиченка, пов'язаних з діяльністю Ніжинського історико - філологічного інституту князя О. Безбородька:

I етап (1896 р.—1900 р.) - отримання вищої педагогічної освіти в ШФІ, під час якого були закладені основи педагогічної майстерності, сформовані педагогічні здібності О. Музиченка, що, в свою чергу, ґрунтувалися на відповідних нахилах до педагогічної діяльності. Успіху справи сприяла система наукової та загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів, що здійснювалася в єдності теоретичного і практичного аспектів, та високопрофесійний професорсько-викладацький склад вищого навчального закладу;

II (окремий) етап (1901 р.—1910 р.) - закордонні стажування в провідних європейських навчальних закладах з метою вивчення інноваційних напрямів розвитку педагогічної теорії та практики;

III етап (1908 р.—1910 р.) - викладання в Ніжинському історико-філологічному інституті князя О. Безбородька, результатом якого стало вдосконалення теоретичної, практичної та науково-педагогічної підготовки студентів, що мало підґрунтям сучасний (на той час) стан психолого-педагогічних знань.

2. О. Музиченко займав провідну роль серед українських педагогів періоду розбудови української національної школи. Долаючи неймовірні труднощі соціальних та політичних катаклізмів, Олександр Федорович став фундатором єдиної трудової школи в Україні, що визначалася як школа наукова, діяльніша, виховна та естетична. Цінні ідеї видатного вченого допомогли оновити зміст освіти, виробити навчальні плани та програми, які гарантували високий рівень освіти, були розраховані на перспективу, на особистісний підхід до процесу навчання, створювали передумови для виявлення учнями творчої активності у процесі засвоєння знань та застосування їх на практиці. Заслугою О. Музиченко стало розроблення та запровадження курсової системи підготовки вчителя єдиної трудової школи - ключової фігури реформаторських процесів.

Підґрунтям успішності зазначених процесів педагог вважав оволодіння елементами педагогічної майстерності, як невід'ємної складової професійної підготовки вчителів.

Аналіз процесів перебудови системи шкільної освіти України першої чверті ХХ ст. показує, що в цей період були створені значні потенційні можливості для розвитку в учнів цілісної наукової картини, а це, в свою чергу, вимагало інноваційних теоретичних і практичних підходів до процесу підготовки педагогічних кадрів, формування нового вчителя, здатного на високому рівні організувати і здійснювати педагогічну дію.

Література

1. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Лариса Дмитрівна Березівська. - К.: Богданова А. М., 2008. - 406 с.
2. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920) : [монографія] / Г. Васькович. - К.: Мандрівець, 1996. - 359 с.
3. Весь Киев : адресная и справочная книга на 1912 год. - К. : Типография 1-й Киевской артели печатного дела. - 1912. - 600 с.
4. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин., ф. 1105, оп. 1, спр. 758, арк. 5-30.
5. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 876, арк. 1.
6. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 936, арк. 24-26; 52.
7. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 946, арк. 4; 22; 92.
8. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1073, арк. 24-26; 52.
9. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1076.
10. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1102, арк. 26-42.
11. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1216, арк. 2-22.
12. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1334, арк. 13-16.

13. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1481, арк. 2-2 зв.
14. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1482, арк. 2-72.
15. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1537, арк. 22-26.
16. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1549, арк. 2-2 зв.
17. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1602, арк. 7-9.
18. Відділ держархіву Чернігівської обл. в м. Нежині, ф. 1105, оп. 1, спр. 1603, арк. 28-29.
19. Відділення Чернігівського обласного державного архіву у м. Ніжин, ф. 1105, оп. 1, спр. 1597, арк. 7-49.
20. Гранатовим Л.В. Викладачі Ніжинської вищої школи. Ч. 1. 1820—1920: Бібліогр. покажч. / Гранатович Л.В. - Ніжин, 2001. - 244 с.
21. Державний архів міста Києва, Ф. 78, оп. 1, спр. 15. Дело Киево-Печерской мужской гимназии за 1914 год, 355 арк.
22. Державний архів міста Києва, Ф. 78, оп. 1, спр. 132. Личное дело А.Ф. Музыченко, 6 арк.
23. Державний архів міста Києва, Ф. 78, оп. 1, спр. 2706. Программы уроков за 1911-1912 гг., 30 арк.
24. Дорошкевич О. Учитель і школа / О. Дорошкевич // Вільна українська школа. - К., 1918-1919 -№ 8/9. - 50 с.
25. Загальне навчання в УСРР: законодавчі та інструктивні матеріали - Х.: Державне видавництво України, 1926. - 20 с.
26. Зотін М. Педагогічна освіта в Україні / М. Зотін. - Х. : Державне видавництво України, 1926. - 212 с.
27. Курило В.М. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки : [монографія] / Курило В.М., Шепотько В.П. - К.: Деміур, 2006. - 432 с.
28. Кузьменко М.М. Уніфікація системи освіти в УСРР у 20 - 30-ті рр. ХХ століття / М.М. Кузьменко // [Електронний ресурс]. - режим доступу [Бйр://уу^ .iai.foy.ua/_и/iai/aip/СОКР/2_2005/arlic1€8/8!ai18.Kip1](http://uu^.iai.foy.ua/_и/iai/aip/СОКР/2_2005/arlic1€8/8!ai18.Kip1)
29. Лавріненко О.А. Історія педагогічної майстерності : Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ, аспірантів, вчителів / Олександр Лавріненко. - К.: Богданова А.М., 2009. - 328 с.
30. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України : В 2-х т. : [Монографія] / Лікарчук І.Л. - К. : Видавець Ешке О.М, 2002. - Т. I: (1917-1943 рр.) - 328 с.
31. Музиченко О.Ф. Наука Песталоцці на Україні і у Росії / О.Ф. Музиченко // Шлях освіти. - Х.: Державне видавництво України, 1927.-№ 1.-253 с.
32. Музиченко О. Школа в Західній Європі та Америці / О. Музиченко // Вільна українська школа. - К., 1918-1919. - № 6/7. - 55 с.
33. Музиченко О. До історії єдиної школи в Україні / О. Музиченко // Вільна українська школа. - К., 1918-1919 шк. рік. - № 8/9. - С. 143—145.
34. Музиченко О. Питання про єдину школу в Україні / О. Музиченко // Вільна українська школа. - К., 1918-1919 шк. рік. - № 8/9. - С. 85-89.
35. Музиченко А. По поводу новой книги В. Рейна / А. Музиченко // Журнал Министерства Народного Просвещения. - СПб., 1908. - С. 404-417.
36. Музиченко О.Ф. Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці / О.Ф. Музиченко. - К.,1919. - 109 с.
37. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1901 год, составленный и прочитанный 1 мая 1902 года // Записки Императорского Новороссийского университета. - 1903. - Т. 90. - С. 200.
38. Отчет Народного Комиссариата Просвещения за 1921 год. - Х., 1922. - 64 с.
39. Пилипчук В.В. Проблема активності і самостійності учнів у дидактиці загальноосвітньої школи України (1917-1937 рр.): Дисертація на здобуття наук, ступеня кандидата пед. наук : спец. 13.00.01 / Київський університет ім. Т.Г. Шевченка. - К, 1994. - 138 с.
40. Петрусь В. Трудовий принцип і пізнання (до питання про трудову школу) / В. Петрусь // Вільна українська школа. - К., 1919-1920 - № 1/3.-50 с.
41. Русова С. Націоналізація школи / С. Русова // Вільна українська школа.-К., 1917-№ 1.-50с.
42. Русова С. Нова школа / С. Русова. - К., 1917. - 20с.

43. Ряппо Я. Реформа Высшей школы на Украине в годы революции (1920-1924 гг.) / Я. Ряппо. - Х. : Государственное издательство Украины, 1925.-155 с.
44. Рябоконт Л. Коли вчитель прирівнювався до генерала / Л. Рябоконт // День. - 2003. - № 38. - 6 с.
45. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету / Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко. - Ніжин : НДПУ, 2000. - 288 с.
46. Сухомлинська О. Виховуючий вплив навчання / О. Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. - К., 2006. - № 1. - 60 с.
47. Трегубенко В. Згадуємо з вдячністю / В. Трегубенко // Педагогічна газета. - 1999. - №9. -4 с.
48. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр. 26. Положення та тимчасові положення про єдину трудову школу, 82 арк.
49. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр. 337. Матеріали про організацію народної освіти на Україні, 196 арк.
50. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр. 382. Положення про школу-санаторій та тимчасові практичні курси при Вишому ремісничому училищі в м. Києві. Диспут по теорії та практиці роботи єдиної трудової школи на нараді представників відділу соціального виховання і спеціалістів народної освіти, 382 арк.
51. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр. 383. Положення та проекти положень про єдину трудову школу в Україні, 133 арк.
52. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр. 386. Розпорядження, інструкції, протоколи і виписи з протоколів засідань та листування з відділами Наркомосу РСРР про організацію роботи відділів Наркомату, 103 арк.
53. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр.387. Протоколи засідань редакційно-видавничої секції і комісії по перегляду й редагуванню шкільних підручників при Наркомосі УСРР. Учебні плани і програми по труду для єдиної трудової школи і пояснююча записка до них, 42 арк,
54. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп.1, спр. 388. Матеріали про організацію Єдиної трудової

- школи на Україні (постанови, проекти положень, протоколи, тези, доповіді, плани занять), 150 арк.
55. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр. 389. Протоколи засідань колегій шкільного відділу і єдиної трудової школи; комісії по перегляду і редагуванню підручників, по складанню програм і планів занять в ЄТШ, 240 арк
56. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр. 399. Листування з Всеукраїнським вчительським видавничим товариством "Всеувиго", 119 арк.
57. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр. 393. Протоколи засідань Комісії по перегляду й проведенню в життя положень про Єдину Трудову школу і матеріали до них, 147 арк.
58. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 1, спр. 404. Положення про тимчасові річні курси по підготовці вчителів для Єдиної Трудової Школи, 3 арк.
59. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, Ф. 166, оп. 12, спр. 5163. Особова справа О.Ф. Музиченка, 3 арк.
60. Чепіга Я. До трудової школи / Я. Чепіга // Вільна українська школа. - К., 1918 - № 8/9. - 150 с.

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Формування педагогічних поглядів у Ніжинському історико-філологічному інституті князя О. Безбородька	4
Розділ 2. О. Музиченко - фундатор єдиної трудової школи в Україні	20
Висновки	42
Література	43

Науково-методичне видання

Тринус Олена Володимирівна

**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ
ОЛЕКСАНДРА МУЗИЧЕНКА**

Методичні рекомендації

Надруковано з оригінал-макета автора

Підписано до друку 29.11.2012.

Формат 60×90/16. Ум. друк. арк. 1,5. Друк різнографічний.

Зам. 94. Наклад 100 прим.